

УДК 371.315.6

**Ганна Волошина,
Петро Волошин**

ТЕХНОЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ РОЗВИВАЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Можливість суттєвих змін у сучасній школі, у тому числі й початковій, теоретики і практики вітчизняної освіти пов'язують з ідеями розвивального навчання. На основі наукових розробок створено методичні посібники, спеціальні програми. Одним із основних принципів реформування вітчизняної школи проголошено принцип розвивальної освіти.

У державному освітньому стандарті з української мови зазначається, що зміна соціальних функцій української мови, надання їй статусу державної послужили важливою підставою для переорієнтації мети її навчання в загальноосвітній школі в цілому і початковій ланці зокрема. Зміст предмета «українська мова» повинен визначатися комунікативно-діяльнісним підходом, який передбачає активну участь школярів у навчальному процесі з мови, де особливого значення набувають саме мовленнєві дії – слухання, говоріння, читання й письмо.

Суттєві зміни у теорії і практиці сучасної школи можливі за активного упровадження у її практику технології розвивального навчання.

На сьогодні практично вирішено проблему побудови початкової школи в системі розвивального навчання. Підготовлено нові програми й комплекти підручників з математики, української та російської мови з урахуванням психологічних особливостей дітей 6-літнього віку. Розроблено корекційні розвивальні ігри для першокласників, які зможуть компенсувати недоліки ігрової діяльності у дошкільному періоді дитинства. На жаль недостатньо уваги приділено емоційним аспектам розвивального навчання (О. К. Дусавицький, Н. В. Репкіна, Г. А. Цукерман), але саме на цій проблемі неодноразово наголошували Д. Б. Ельконін і В. В. Давидов.

Разом з тим, ефективність особистісно орієнтованих технологій суттєво залежить від того, настільки повно реалізовані інтереси особистості, як враховані її психологічні особливості, які перспективи її розвитку. Отже, розвивальне навчання на протигагу інформаційному, має певні пріоритети. Це насамперед спрямованість на розвиток школярів у сучасній початковій школі, діагностика особистісного розвитку, ситуаційне проектування, смисло-пошуковий діалог, включення навчальних задач у контекст життєвих проблем.

Рівень інтелектуального розвитку дитини залежить від рівня сформованості в неї психічних процесів. Це означає, що за її розвитком можна судити про завершеність чи незавершеність циклів такого розвитку. Однак, метою освіти є перспективний розвиток дитини, тому розвивальна

освіта, окрім досягнутих результатів розвитку, використовує процеси, що перебувають на стадії становлення. У початковій школі дитину вчать нового, просуваючи її в розвитку, даючи їй змогу зробити більше, ніж вона може. Вивчення досвіду вищої педагогічної школи в Україні дозволяє виділити низку тенденцій розвитку педагогічних технологій і зростання діагностичності, соціально-ігрової контекстності, діалогічності, моделювання професійних ситуацій, підвищення ролі творчої індивідуальності педагога. У навчально-виховному процесі початкової школи повинні ефективно використовуватися технології, що забезпечують інтеграцію предметних знань і умінь з різних видів діяльності; ігрові технології, що формують уміння розв'язувати творчі завдання на основі вибору альтернативних варіантів; тренінгові технології, спрямовані на розвиток творчого мислення, комунікативної, психологічної компетентності; інформаційні технології тощо.

Стратегічне завдання полягає у побудові психолого-педагогічної моделі школи розвитку, де було б реалізовано потенціал психологічного та особистісного розвитку дитини, який було закладено у молодшому шкільному віці.

Однією з перших спроб практичної реалізації ідей розвивального навчання було обґрунтування розвитку як провідного критерію оцінювання роботи школи, дослідно-експериментальне дослідження об'єктивних педагогічних закономірностей у співвідношенні навчання й розвитку.

Пізнання цих закономірностей розглядалося як крок до утвердження нової дидактичної системи, що мала забезпечити значно вищі, ніж масова педагогічна практика, результати навчання і на цій основі досягти оптимального рівня загального розвитку школярів.

Згідно з цією концепцією загальний розвиток тлумачився як розвиток здібностей учнів. Основними критеріями при визначенні його рівня були розвиток спостережливості, абстрактного мислення, практичних дій. Загалом система розвивального навчання мала у своїй основі такі взаємопов'язані принципи: принцип навчання на високому рівні складності; принцип навчання швидким темпом; принцип провідної ролі теоретичних знань; принцип усвідомлення школярами процесу учіння; принцип цілеспрямованої і систематичної роботи з розвитку всіх учнів.

Основними психологічними принципами розвивального навчання вчені визначають:

- проблемність навчання;
- оптимальний розвиток різних видів розумової діяльності (практичної, наочно-образної, абстрактної, абстрактно-теоретичної);
- індивідуалізація і диференціація навчання;
- спеціальне формування як алгоритмічних, так і евристичних прийомів розумової діяльності;
- спеціальна організація анемічної діяльності.

Технологічні прийоми розвивального навчання. Вирішення проблеми часто відбувається інтуїтивно, і в цьому процесі суттєву роль відіграє практичне і образне мислення, безпосередньо пов'язане з чуттєвою опорою. Вирішення педагогічної задачі у словесному плані на основі теоретичних роздумів повинно здійснюватися поступово. Людині неможливо при цьому охопити всі необхідні ланцюжки, що утруднює встановленню зв'язків між ними. Включення у даний процес наочно-образного мислення дає можливість відразу одним поглядом охопити всі компоненти, що входять у проблемну ситуацію, а практичні дії дозволяють встановити взаємозв'язок між ними, розкрити динаміку досліджуваного явища, і тим самим полегшують пошук рішення.

Домінування практичних, образних чи понятійних видів розумової діяльності визначається не тільки специфікою вирішуваної проблеми, але й індивідуальними особливостями самих дітей. Ось чому одним із важливих принципів розвивального навчання є оптимальний (що відповідає цілям навчання і психічним особливостям дитини) розвиток різних видів розумової діяльності: абстрактно-теоретичного, наочно-образного, наочно-дійового, практичного мислення.

Навчальна діяльність вимагає володіння різними прийомами створення образів, на різному матеріалі (на основі тексту, картин). Прийоми навчальної роботи можуть мати різний ступінь складності, що пов'язано з різною мірою їх узагальненості. Оволодіння прийомами навчальної роботи слугує основою, на якій у дітей формуються навчальні уміння і навички. Існує система навчальних прийомів, що сприяють розвитку особистості учнів:

- перенесення засвоєних прийомів із навчальної задачі на нові;
- пошук нових прийомів навчальної роботи;
- керування своєю навчальною діяльністю;
- прийоми узагальнення.

Багаторічна практика розвивального навчання довела його ефективність.

Необхідно підкреслити, що будь-які педагогічні інновації, у тому числі і технології розвивального навчання, повинні базуватися на результатах попередньої психолого-педагогічної діагностики і учитель має керуватися принципом «Не нашкодь».

На жаль, технології, що використовуються нами, не завжди є «інтелектрозвивальними». І перенесення центру уваги з перших технологій на наступні – основне завдання освіти на всіх рівнях.

Отже, з терміном «розвивальне навчання» ми не пов'язуємо ніяких конкретних систем розвивального навчання і розуміємо його як навчальний процес, у якому поряд з передачею конкретних знань приділяється належна увага процесу інтелектуального розвитку дитини; такий навчальний процес спрямований на формування знань у вигляді добре організованої системи.

Розробка розвивальних технологій навчання вимагає насамперед

відповіді на два запитання: який вигляд має мати та система, яка повинна бути «вбудована» у процес навчання і як повинно проводитися саме «будівництво»?

Відповідь на перше запитання складають структурні компоненти основи розвивального навчання і в кінцевому результаті зводяться до побудови раціональної моделі інтелекту. Вони визначають мету, кінцевий образ того, що повинно бути створено.

Відповіді на друге запитання – технологічні основи розвивального навчання, що визначають те, як повинен бути організований навчальний процес для найбільш ефективного отримання потрібного результату.

Система розвивального навчання молодших школярів на уроках української мови і читання може успішно функціонувати за пошуково-дослідницької навчальної діяльності, яка розпочинається з формулювання для учнів навчального завдання, що вимагає від них якісно нового розуміння аналізу ситуації і своїх дій.

Пошуково-дослідницький метод – це метод залучення учнів до самостійних і безпосередніх спостережень, на основі яких вони встановлюють зв'язки предметів і явищ дійсності, роблять висновки, пізнають закономірності.

Внесення елементів дослідження у навчальну діяльність сприяє вихованню у школярів активності, ініціативності, допитливості, розвиває їхнє мислення, заохочує потребу дітей у самостійних пошуках.

Навчальне завдання. Обґрунтовуючи це поняття, В. Давидов і Д. Ельконін тлумачили його як мету, що постає перед учнем у формі проблемного завдання, яке створює навчальну (проблемну) ситуацію. Під час її розв'язання учні засвоюють загальний спосіб роботи з матеріалом, поширюючи його на розв'язання інших завдань. Оволодіння цим способом, його застосування є головною метою навчальної діяльності.

Поставивши перед учнями навчальне завдання, учитель організовує його розв'язання, тобто власне пошукову діяльність. Для цього він повинен бути реальним учасником спільного пошуку, а не його керівником. Усі його міркування про конкретні дії учнів, пропозиції щодо варіантів розв'язання завдань мають бути відкритими для критичного аналізу та оцінювання так само, як і дії учнів.

Навчальні дії. Суть їх полягає у розв'язанні навчального завдання. До таких дій належать:

- виокремлення проблеми із поставленого завдання;
- виокремлення загального способу розв'язання проблеми на основі аналізу, загальних відношень у матеріалі, що вивчається;
- моделювання загальних відношень навчального матеріалу і загальних способів розв'язання навчальних проблем у предметній, графічній або буквеній формі;
- конкретизація та збагачення окремими виявами загальних відношень і загальних способів дій;

- контроль за процесом і результатами навчальної діяльності, за виконанням попередніх завдань;
- оцінювання засвоєння загального способу як результату розв'язання навчального завдання.

Оцінювання дає змогу визначити рівень придатності віднайденого способу для розв'язання інших завдань. Вони можуть бути сконструйовані учителем разом з учнями шляхом зміни умов вихідного завдання, у процесі якого було знайдено спосіб дії.

Отже, основними складовими пошуково-дослідницького методу, що відповідає цілям і змісту розвивального навчання, є:

- формулювання навчального завдання;
- спільне з учнями розв'язання навчального завдання;
- організація оцінювання віднайденого способу дії.

Відповідно до структури цілеспрямованої навчальної діяльності розроблено типологію уроків:

- уроки формулювання навчального завдання;
- уроки моделювання способів розв'язання навчальних проблем;
- уроки контролю за результатами навчальної діяльності;
- уроки оцінювання результатів розв'язання навчального завдання.

Кожен із цих типів уроків має свою специфіку. Своєрідність уроків першого типу полягає в тому, що навчальне завдання постає лише наприкінці заняття, тобто учень упродовж уроку осмислює те, чого не знає. На уроках моделювання сформульоване на попередньому уроці завдання розглядається як модель і потребує нового способу дії.

Для реалізації технології розвивального навчання учителю необхідно не лише адаптувати її до конкретної навчальної ситуації, а й забезпечити принципово інший тип взаємодії з учнями.

Ступінь і форми участі учителя й учнів у такій діяльності залежать від реальних можливостей учня, з розширенням яких учитель відкриває йому нові ланки спільної діяльності.

Отже, система та технологічні прийоми розвивального навчання розкривають широкі можливості для розвитку самооцінки учня, що допомагає усвідомити себе як суб'єкта, що саморозвивається, самостійно здобуває знання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Педагогічна творчість і майстерність : хрестоматія / укл. Н. В. Гузій. – К. : ІЗМН, 2000. – 168 с.
2. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та інші ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 1997. – 349 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2011. – 392 с.